

ARAZ GÜNDÜZ

SÖZLƏRİN BİLCƏYİ

(esse)

Əlcək–əli qoruyan, bilcək–bilyi qoruyan deməkdir, yəni mən bu bilcək sözünü, dilimizə soxulmuş yad bir söz olan “yaddaşın” yerinə işlətmək istəyirəm. Keçmişlərdə, ağsaqqalların danışığına qulaq kəsiləndə eşitmişəm bu sözü, deyərdilər: “hə, o kimsənə çox bilcəkliidir”, ancaq baxıb görürdün, dedikləri bu kimsənə də oxuyub-yazması olmayan birisidir, yalnızca olub-keçənlərdən nə soruşursan, yerli-yataqlı bilir.

Bu sayaq alınma sözlərin dilimizdə çox gülməli anlamlar doğurması da olur, gəlin elə qoşuqlarımızda “məni unutma” yerinə işlədilər: “məni yad et” deyimini götürüb baxaq. “Yad” sözü, türkcəmizdə “özgə” deməkdirsə, onda “məni yad et”–“mənimlə özgələş, məni özünə yad say” anlamına gəlmirmi?

Yerinə düşmədən işlətdiyimiz başqa bir deyim. Öncə, açaq Mahmud Qaşqarlıının “Türk Sözlüyünü”, baxaq: **evsəmək–evə getməyi istəmək; aşsamaq–aş(xörək) istəmək; ətsəmək–ət yeməyi istəmək; barıksamak–çıxıb getməyi istəmək**. Bu deyimlərə qoşula biləcəm, çağdaş dilimizdə sıx-sıx işlənən **susamaq** sözünü də anmağa dəyər. Onda buyurun, deyin görək, bu “**qəribsəmək**” sözünü necə anlayaq? Yoxsa, bu “qürbətə getmək, qəriblik istəmək” anlamındadır? Yox, bu deyimi biz nədənsə Yad eldə(**qürbətdə**) olub, Yurd üçün darıxanda, Yurda getməyə ürəyimiz atlananda deyirik. Elədirsə, nədən “yurdsamaq” yerinə “qəribsəmək” deyirik? Yanlış göz qabağındadır!.. Sizə elə gəlmirmi, bu “**qəribsəmək**” deyimi yuxarıda dediyimiz “**barıksamak**” deyiminin aşınmasından–yanlış uğramasından törənmişdir?

Azərbaycan türkü öz dilini yadırğamayıbsa, “bazarlıq eləməyə gedirəm” deməz, pal-paltar almağa gedəndə: **“gedim, özümə əyin-baş alım”**; özünə gərək olanların hamısını, yəni paltarı da, azuğu(yemək üçün olanı) da almağa gedəndə isə: **“gedim, bir az ayın-oyun alım”** deyər. **“Əyin-baş almaq”** deyimi ilk baxışda anlaşılındır, yəni kiminsə **əyni üçün** tərədən dırnağacan gərəkən geyimlərdən nəyisə almasından söz açılır. **“İlk baxışda”** deyimini burada ona görə vurğulayıram, **“əyin”** sözümüzü də **“bədən”** dediyimiz yad bir sözün ayağına vermişik, nədənsə! Onda görəsən bu, **“ayın-oyun almaq”** nə deyən sözdür? Türkcəmizin Muğan ağzında(dialektində) buna: **“əyin-öyün almaq”** deyərlər. Yəni bəlli deyilmi ha, **“əyin-öyün almaq”** deyəndə: **əyin üçün, öyün(evin) üçün** alınacaq nəsnelərdən danışılır?

Hamınızın eşitdiyi belə bir deyim var: **“sözün başına ip salmaq”**. Bu deyimin bənzətmədən törəndiyi bəllidir, ancaq hansından? Görünür, çox əski çağlarda, qaraçıların ayınınımı, meymununmu, başına **ip salıb** oynatmasını, izləyiciləri güldürməsinə görəndə dədələrimiz, “sözün başına **ip salıb** oynatma” deyəndə, “bizi özünə güldürmə” demək istəmişlər. Bunun kimi də, **“sözə don geydirmə”**, **“sözə bəzək-düzək vurma”** deyimlərinin də hansı bənzətmələrdən doğduğunu aydınlaşdırmaq olar.

“Gözüm su içmir” də söz olarmı? Nə deməkdir bu?.. Gəlin, çox-çox əskilərdən qalma olduğu açıq-aydın bəlli olan: **qırımla, suyum** sözlərinin necə yarandığını araşdırmağa çalışaq. Deyərlər, onun **qırımından** bildim, nə demək istəyir, nə üçün gəlib, habelə bunun kimi... Başqa örnəkdə deyərlər: **suyumunu** bəyənmədim; mənə **suyuşirin** (öztürkcəsi: **suyusucuq** olmalıdır!) gəldi; üzümüzün **suyunu** tökmə; **üzüsuluykən** get; habelə bunun kimi... Gəlin bu **qırım** sözündən başlayaq. İndi bu söz dilimizdə çox az işlənir, bunun yerinə ən çox **“özündən çıxmaq”** deyimini işlədirlər.(Muğan ağzında kiminsə özündən çıxmasını anlatmaq üçün deyərlər: o kimsənə **qozqırıb**, Mahmud Qaşqarlıda bu deyim: **kazkurmaq** kimi verilib, görünür elə, **“qısırmaq”**

deyimi də bunlardan törənidir. Bu deyimlərdəki, **“qoz-kaz-qıs”** kəsimi indi də dilimizdə acıqlanmaq yerinə işlənən **“qızmağı”**, **“qır”** kəsimi isə, bu acığın aşib-daşmasını, yəni kiminsə özündən çıxmasını bilindirir. Yeri gəlmişkən, çox əski çağlarda qurda **böridən** başqa, **kaskır** da demişlər.(L. Qumilyov. Drevniye Tyurki(rus dilində) Moskva 2002. səh.28) Özündən çıxmaq deyiminə bir az dərindən yanaşsaq, burada insan acığının aşib-daşması, öz yatağından çıxmasının anlaşıldığı görünür, sanasan, özünün yavaş axarı ilə axan çayı qıraqdan elə coşdurublar(**üstünə yağan gur yağışla,—yəni kiminsə dözümlünü sözlə qıcıqlandırır, daşdıran tək!**), o artıq öz yatağına(məcrasına) sığmır, coşub ondan **qırağa** çıxır. Söz-sözü çəkir, ona görə də bir az uzağa gedib çıxmağımın üstündən keçəcəyənzə güvənərək, sözümlün ardını deyirəm. Beləliklə, gəlin ondan başlayaq, dilimizdə insan dözümlünün ölçüsü olaraq onun **“boğazı”** götürülür, sanasan suyun boğaza çatması ilə insanın boğulmağa başlaması kimi də, acığın boğaza çatması ilə də insan acığından **“boğulmağa”** başlayır. Görünür, elə buna görə də, bezdirici duruma: **“lap boğaza yığıldım”** deyirlər. Haçansa düşündüyünüz olubmu, görəsən nədən: sözümlün üstündə durmayan, güvəncsiz, yersiz özündən çıxan kimsələrə, **“ipiqırıqdır”** deyirlər?! Bu, anlağı olan ikiayaqlının(yəni insanın) anlaqsız dördayaqlılara bənzədilməsindən törənən bir deyimdir, insan yanlışının,—hөрükləndiyi çevrədə dayanmalı olan, ancaq cızığından çıxaraq, hөрüyünü—**ipini qırır** qaçan—dördayaqlının davranışına bənzədilməsidir, insan mənliyinə yaraşmayan davranışın qınanmasıdır. Deməli, **“qırım”** deyimi ilə, insanın öz dayanıqlı, toxdaq, durumundan çıxmasını, bir anlığına özlüyündən **“qırılmasını”** anlatmaq istəmişlər.

Yeri düşmüşkən, insanın boğazının onun dözümlünün sınırı sayıldığını doğrudan bir bəlgəyə(fakta) də baxaq. Mahmud Qaşqarlı özünün “Türk Sözlüyündə” yazır: **qılıq(o bunu kılık kimi yazır)**, insanın xasiyyəti, xarakteri anlamındadır, sonra birdən gözlənilmədən(!) deyir: ancaq bu sözü ən çox **qılıq(kılık)** deyə işlədirlər. Boğazın çənəyə birləşən yerinə yaxın, bir qabarıq sümük var, bildiyiniz kimi buna: hulqum da, xirdək də deyirlər. Ancaq Azərbaycan türkcəsinin bir sıra ağızlarında(dialektlərində) bu sözü **“xılx”** deyə işlədirlər, mənəcə bu sözün

yuxarıda dediyimiz **“qılıq(kılık)”** sözündən törəndiyi göz qabağındadır. Bu bəlgə də, yuxarıda dediyimiz–insan dözümlünün ölçüsünün, eləcə də insan qanacağıının qaynağının insan boğazında yerləşdiyini sanan çox-çox əski çağların inanclarına bağlıdır. Elə bilirəm, bu danışıqların gedişində sizlər, “qadının hulqumu olmaz(bizdə, Muğan ağzında: qadının xılıxı olmaz deyirlər) deyimini anmamış olmasınız. (Sizə gülmək gəlməsin, mən bu deyimi eşitdiyim uşaqlıq çağlarımda, qadınların doğrudan da hulqum-xirtək-xılıx sümüklərinin olmadığına inanmışdım.) Bu deyimi bu gün qadınların söz saxlaya bilməməsi kimi yozurlar, bu düzgündür, ancaq bu deyim təkcə bu anlamı bildirmək üçün deyilməyib, bir də, qadın incəliyindən, kövrəkliyindən doğan, onun qılığında özünü göstərən, dayanıqsızlığı, dəyişkənliyi, küsəyənliyi bildirmək üçün deyilmişdir. (Burada yeri düşmüşkən, bir yerlərdə **qırığı**, başqalarında **laçın** deyilən alıcı quşu da anıb, onun adının, sanasan, özündən ox tək **“qırılıb”** uçmasından törəndiyini də düşünməyə dəyər. Qaldı, bu quşa bir yerlərdə **“laçın”** deyilməsinə, bu da **“alçın”(alıcı)** sözünün yumşalıb, diləyatımlı olmasından törənmişdir.)

İndi də gələk suyum sözünün üstünə. Əski çağların türkcəsində **“suyum”** sözü “gölkəm”, **“suyumluq”** isə “gölkəmli-gözəl” anlamlarını daşımışdır. Bu sözün törəyişini araşdırmaq üçün, mən sizlərlə birgə, çox-çox uzaq keçmişlərə dönməli olacağam...

İskitlər, saklar, skiflər kimi dəyişkən adlarla çağırılan, bizim burada skiflər adlandıracağımız, əski çağların bu ünlü ulusunun, elə təkcə adını dəyişməklə əl çəksəydilər, nə vardı?–yox, bunu az saymışlar, biriləri onları “iranlaşdırmış”, o biriləri “slavyanlaşdırmış”, başqaları da bu qondarmaçılığı bir az da anlaşılmaz eləmək üçün, onları “hind-avropalaşdırmışlar”. Burada hamının, bilərəkdənmi-bilməyərəkdənmi unuduğu bir durum da var, bu da skiflərin köçəri olması, onları calamaq istədikləri xalqların isə köçerilik gələnlərinin olmamasıdır. Skiflərin kimliyini aydınlaşdıran bir-iki mifoloji örnəklərə baxaq.

1. Herodotun yazmasına görə, atlarını itirən Herakl onları axtara-axtara Skif ölkəsinə gəlib çıxır, burada onları geri ala bilmək üçün, atlarını tutub saxlayan yarı insan-yarıilan bir qadınla evlənməli olur, sonra da ondan doğulan uşaqlarını qoyub, atlarını götürərək, çıxıb gedir. Sonra Herodot az qala yersiz görünən bir olayla sözünü bitirir: Herakldan doğulan oğlanların **ən kiçiyi ölkənin xaqanı oldu!..(Bunun açmasını bir az aşağıda deyəcəyik).** Bir yox, bir neçə nağıllarımızda belə bir olaydan söz açılır: evlənən oğlan(bir yerlərdə isə onun arxadaşı!), toy gecəsi sevdiyi qızın üstünə qılınc çəkir, qızın “içindən” bir qara ilan çıxıb düşür, ilanı öldürüb, biri-birilərinə qovuşur, ömürlərinin sonuna kimi ağgünlük içində yaşayırlar. Sözü çox uzatmadan deyim, əski türkcədə **“bike, bükə”** deyilən bir söz vardı da, bu sözün də iki anlamı vardı, birisi–qız deməkdi, o birisi–əjdaha, yəni ilanın mifləşməsindən “törənən” suyumsuz(eybəcər) bir varlıq. Burada adamın “gözünə girən” açıq-aydın bir bəlgəni(faktı) bundan artıq araşdırmağı yersiz sayıram. Unutmamısınızsa, dilimizdə bu gün də **“Bikə”** qız adı vardır, yaxın keçmişlərəcən isə, adlı-sanlı soydan olan qadınların adına **“bikə”** sözünü qoşub çağırırdılar.
2. Mən indi durub sizlərə desəm, üç min il bundan qabaq skiflərin arasında “Məlikməmmədin nağılı” bəlli idi, mənə inanmayacaqsınız, ancaq bunu Herodot desə, bilirəm, inanacaqsınız! Herodotun deməsinə görə, skiflərin ən birinci xaqanının adı Tarqıtay idi, bunun da üç oğlu vardı. Günlərin bir günü, göydən yerə dörd qızıl nəsne düşdü: kotan, boyunduruq, döyüş baltası, bir də bardaq. Öncə Tarqıtayın böyük oğlu bunları götürmək istədi, göydən enən nəsnelər od tutub alıxdı, alovun istisinə dözə bilməyən böyük qardaş geri çəkildi,(**Quyuya düşən qardaşların: ay yandım çəkin!–hayqırtılarını andınızmi?**) ortancıl oğlan da onun təki, sonda **kiçik oğlan** yaxınlaşıb, bunları götürdü. Bundan sonra Tarqıtay xaqanlığı kiçik oğluna verdi. Burada danışılanların, “Məlikməmmədin nağılındakı” üç qardaşın quyuya düşməsi ilə bağlı olayla az qala büsbütün üst-üstə düşməsi gəlişigözəllikdirmi? Bu oyana qalsın, o da bəllidir, türklərdə ən əski çağlardan başlamış, bugünəcən də, ardıcılığın(varisliyin) evin

kiçik oğluna keçməsi gələnəyi vardır, buradakı bu uzlaşmaya nə sözlünüz?(Yuxarıda, Heraklla bağlı olayda da bundan danışmışdıq!)

3. Çağdaş türkcəmizdə bir anlam verən iki sözlümüz vardır: üz, yanaq. Qulaq, dodaq sözlərini də ansaq, yanaq sözünün gəlişigözəllikdən yox, düşünərək yaradılıb ortaya qoyulduğu anlaşılır. Üz sözü isə, özlüyündə çox böyük anlam daşıyan bir sözün yozumunun aşırı daralmasından yaranmışdır. Öz ilkinliyindən uzaqlaşmadan bugünümüzə gəlib çıxmış türk dillərinin hamısında, “üz” deyəndə büsbütün başqa bir söz anlaşılır. Mahmud Qaşqarlının Sözlüyündə də, ilkinliyində ilişib qalan türk dillərində də, üz demək, insanın qarşından: başdan ayağa kimi bütün görünüşü deməkdir, Mahmud Qaşqarlı bu sözü bir çox yerlərdə “ruh” anlamında da işlədir. Türk tarixinin ünlü araşdırıcısı L. Qumilyovun, yaşı ikimin ili keçən Çin qaynaqlarına arxalanıb verdiyi bilgiyə görə, çox əski çağlarda türklər göy üzünün görünmədiyi qapalı yerə girməkdən bərk üşənərmişlər. Bir anlıq bilcəyinzə baxın, onda sizlərə də haçansa, “üzünüzü basdırıb yatmağın qaramatlıq olduğunu” deyən ulu kişiləri anacaqsınız. Əski Türk inanclarının az-çox unudulmadığı bütün yerlərdə, o sıradan bizdə də, başını(yəni üzünü) basdırıb yatmağı yasaqlayan gələnəklər bu gün də yaşamaqdadır. Bu nə üçündür? Birincisi, əski çağların türklərinin tanrıçılıq inanclarına görə, Tanrı elə Göyün özüdür, ona görə də yaşamın bütün anlarında elə etmək gərək, Tanrının baxışları üstündən əskik olmasın. Bu inanclara görə, insan öləndə onun öpözü-üzü-ruhu yeddiqatlı göyün qurtaracağındakı Tanrı qulluğuna gedib çıxır. Yəni də bu inanclara görə, yuxu–“kiçik ölümdür”, yəni yatan adamın öpözü-üzü-ruhu da Tanrı qulluğundadır, yatanda üzünü örtərsən, Tanrı qulluğundan qayıdan üzün-öpözün-ruhun uğrağını tapa bilməyib azar, “kiçik ölümdən” ayıla bilməyib, böyük ölümə düşərsən. Sizlərin hamısından iraq, kiminsə ölüsü ölürsə, kişilərin saqqal buraxıb, qadınların üzünü cırması da, elə bu inanclara bağlıdır, yəni, deyilənə görə, ölənin üz-öpözü-ruhu qırx günəcən təklikdən bərk darıxır, gəlib öz ocağından kimisə də öz yanına aparmaq istəyir, üzünü cırılmış, saqqal buraxmış yaxınlarını

“tanıya bilmədiyindən” əliboş qayıdıb gedir. Bütün bu deyilənlərdən sonra, qan içməkdən gözü doymayan Persiya şahı Keyxosrovun başını kəsib, qan dolu tuluğa atan, “ola bilsin indi gözün qan içməkdən doydun”, deyən Skif–Massaget xaqanı Tomiris xatunun adının Temirüz–yəni, dəmirüzlü demək olduğuna necə inanmayasan? Herodot skiflərdən danışanda belə bir bilgi də verir, sanasan, skiflər ən yaxın adamları öləndə, onun başının dərisini üzüqarışiq soyub, saman təpir, evlərində saxlayaraq ona tapınırlar. Burada Herodotun bəlli bəlgəni bilərəkdənmi-bilməyərəkdənmi aşındırması göz önündədir. Üçündən biridir, ola bilsin, Herodot ona danışılanı düzgün anlamamış, ikincisi, o çağlara uyğun olaraq, oxucularını ilgiləndirmək üçün sözə bəzək-düzək vurmuş, üçüncüsü, aşılانmış incə heyvan dərisindən, çox gözəl düzəldilmiş insan üzünün üzünü(maskasını) ayırd edə bilməmişdir. Herodotdan başqa da, bu sayaq bilgilər verən varmı? Var, özü də necə! Skif xaqanının oğlu, Yunanların adını yeddi ən böyük bilgələrin sırasına yazdığı Anaxarsislə bağlı belə bir olay danışılır: Yunanlar ondan soruşurlar: doğrudurmu, siz skiflər qışın soyuğunda da, əyninizə paltar geymədən gəzə bilərsiniz? Anaxarsis nə desə yaxşıdır?–Siz qışın soyuğunda üzünüzü örtmədən gəzə bildiyiniz kimi, biz də belə soyuqda əynimizi örtmədən gəzə bilirik, bizim üçün bütün əynimiz elə **üzümüz kimidir!**

İndi gələk konumuzun üstünə, yəni **“suyum”** sözünün araşdırılmasına. Mənim düşüncəmə görə, bu söz, türk kişinin(insanın) güzgünün nə olduğunu bilmədiyi çox əski çağlarda törənmişdir. Yəni, özünü görkəmini ancaq suda görə türk kişisi, mifik-mistik inanclarla dumanlanmış anlağına görə, özünün biri üzündə, o biri suda yaşayan iki gerçəkliyinin olduğunu sanmışdır. Öz görkəmini ancaq suda görə-tanıya bildiyinə görə də, ona “suyum” adını vermişdir. Suyu ağızla içirlərsə, onda tanınan görkəmi də “gözlə içirlər”, səndən “gözüm su içmir” deyimi də elə buradan qaynaqlanmırmı? Burada bəlli bayatıdan: “Üzündə göz izi var, Sənə kim baxdı yarım”–deyimini necə anmayasan?! Mənə elə gəlir, insan üzündə

tanrısal anlamlar axtaran “hürufiliyin” Azərbaycanda yaranması da elə, bu inancı yaradanların türklüyündən doğmuşdur.

Deyəsən, sizləri çox yordum, ona görə də, gəlin indi, elə o çox-çox uzaq çağlardan bugünümüzə gəlib çatmış bir gülməcəyə baxaq: “Birisindən soruşdular, haralısan?–dedi, evli deyiləm, deyə bilmərəm.” Bu gülməcənin altında yatan, çox uzaq çağların gələnəklərini andıran anlamın yanından saymazıya, çox ötüb keçmişik. Ancaq indi gəlin, bir anlıq dayanıb, anısdırmağa çalışaq, nə demək istəmişlər bu deyimlə?–bu sıradan olan bir gülməcədirmi, yoxsa burada kişinin evləndiyi qadınının doğmalarına “yıxılması”–yəni onları aşırı sayqılamağa başlamasını him vurulur?.. Demək olar, əski çağların bütün uluslarında anaxaqanlıq(buna maderşahlıq, matriarxat deyənlər də olur) dönəmi olmuşdur, yəni, elə çağlar olmuşdur da, ev diriliyini qadınlar yönətmiş, kişilər qadınların evlərinə “gəlin” köçmüşlər. Bəlli olduğu üzrə, bu dövəmdə kişilərə öz oymağından(tayfasından) evlənmək yasaqlanmış, qonşuluqda yaşayan oymaqlar arasında, kimin nə sayaq evlənə bilməsini düzənləyən yasalar olmuşdur, bu yasalara görə də, kişilər evlənməyincə, hansı oymağa köçəcəklərini, yəni, “haralı” olacaqlarını bilməmişlər! Ortalama götürsək, Türk toplumunda anaxaqanlıqın öz yerini ataxaqanlıqə verməsi iki min ildən bir az çox qabaqlarda baş vermişdir. Onda bu gülməcənin yaşının iki min ildən artıq olduğu çıxmırmı?! Söz evlənməkdən düşmüşkən, bir deyimin də anlamını açmağa çalışaq. Oğul yaxşı soydan olmayan bir qızla evlənmək istəyəndə, atası ona deyər: yoxsa sən sümüyümüzü it sümüyünə calamaq istəyirsən? Nə deməkdir bu? Əski çağlarda, türklərdə soyluluğun göstəricisi “sümüyə” görə ayırd edilərdi, soyu uca kimsələri “ağ sümüklü”, soyu aşağıları “qara sümüklü” deyə çağırardılar. Onda bu “it sümüklülər”, kimlərdir belə? Gəlin, bunun nə demək olduğunu VIII yüzildə yaşamış, Göytürklərin xaqanı Bilge xandan soruşaq, görək nə deyir? Bilge xaqan isə çox acıqlı-öfkəli danışır: “Tibetlilər, itdən törəyiblər...” (L. Qumilyov “Drevniye Tyurki(rus dilində) Moskva. 2002. səh.354) Göytürklərin çinlilərlə də, tibetlilərlə

də “qanlıbıçaqlığı” vardı. Onlarla, ara vermədən qanlı savaqlar aparırdılar. Bu savaqların sonunda, barıql anlaqlmasına gələndə, tibetin, çinin yuxarı başda oturanları, öz qızlarını Göytürk xaqanına ərə verir, sanasan, ortalıqda doqlmalıq yaratmaqla “çalıqlrdılar”. Özlüyündə isə, xaqanın xanımları olmuş bu tibetlilərin, çinlilərin, iql-gücü xaqandan çuqlulluql eləyib onun iç sözünü özünkülərə çatdırmaq idi. Göytürklər də bunu bildiklərindən, onlara göz qoyur, başqa yurddaqların onlarla evlənməsini yasaqlayırdılar. Yəni, öz sümüklərini “**it sümüyünə calamaqladan**” çəkinirdilər. (Qaldı, Bilge xaqanın indicə andıqlımız sözünə, o burada tibetliləri aqlaqlayan bir söz demək istəməmişdir, onun acıqlı bu tibetli xanımların dönüklüyünə qarqlı yönəlmişdir. Türklər özlərinin qurddan-böridən törədiklərinə inandıqları kimi də, tibetlilər özlərinin itdən törədiklərini sanmışlar. Tibetlilərlə bu qonşuluqdan dilimizdə: “itin qırx canı olur” deyimi də qalmışdır. Tibetlilərin inancına görə, ölən insanın öpözü-ruhu birinci olaraq itə keçir, sonra isə yenidən başqa bir insana qayıdarmış.)

Mən əski çağlarda “**Börküyarıql**” adlı türk xaqanlarının olduqlunu oxuyanda, sözün düzü ürəkdən gülüb, öz-özümə düşünmüşdüm, görəsən, necə olub adlı-sanlı bir xaqana belə düşük ad qoyublar?!.. Yurdumuzun ayrılmaz parçası olan Dəmir Qapıda(Dərbənddə) çox geniş yayılmış bir ad var: **Yarıql**(bunu ən çox **Yarık** kimi deyirlər)!.. Mən bu adın rusların uzun sürən etkisindən törəndiyini düşünürdüm, sonradan Dəmir Qapılı arxadaqlarım mənə, bunun çox əskilərdən qalma bir ad olduqlunu deyəndə, mən bir az da çaql-baql qalası oldum!.. Ancaql sən demə “**yarıql-yaruk**” sözü əski çağlarda “ışıql” demək imiş, yəni bu “**Yarıql**” adı “İşıql” anlamında, “**Börküyarıql**” adı isə, “papaqlı ışıqlı”, yəni başıuca, aydın düşünçəli anlamındaymış. Sonra bilcəyimə baxıb gördüm, bizim unutduqlumuz bu sözü ruslar götürüb saxlamış, elə indi də çox ışıqlı, parlaql nəsnələrə “**yarkiy**” deməkdədirlər. Ən ilginç, bu “**börküyarıqlıqlın**” xristian inanclarında da özünü göstərməsidir. Xristianların qutsal kimsələrinin qlkillərində, onların başının çevrəsində, “oreol” adlanan ışıqlı bir çevrə çəkirlər!..

Sözümü bu yerdə, sizlərlə yenidən görüşmək umdusu ilə bitirirəm, burada dediklərimdən düşüncələrinizi “yaruqladacaq”, bəcəyinizdə qalacaq bir sözüm olacaqsa, mənə ancaq sevinmək qalır...

7 oktyabr 2010-22 aprel 2012-ci illər.